

УДК 37

Інтегральні характеристики професійної мобільності майбутнього конкурентоздатного інженера

Світлана Даньшева,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Харківський національний університет
будівництва та архітектури

*Будь-яка епоха має свої завдання,
адже їх розв'язання забезпечує прогрес людства.*
Г. Гейне

Більшість індустріально розвинених країн світу протягом останніх десятиріч значну увагу надавали модернізації системи вищої освіти з метою забезпечення економіки фахівцями, здатними працювати в умовах інформаційного суспільства, готовими сприймати і розвивати новітні технології без шкоди для природи і людства. Аналіз існуючого досвіду дозволив виявити ряд найбільш значущих тенденцій, загальних для розвитку вищої професійної школи різних країн: фундаменталізація і розширення профілю підготовки фахівців; гуманізація природничо-наукової й технічної освіти та технізація гуманітарної; перехід від класичної системи когнітивно-орієнтованої системи до такої системи освіти, що об'єднує різні гнучкі освітні структури з метою підготовки компетентного фахівця. Модернізації зазнала й система освіти України, підґрунтям якої стали нормативно-правова база міжнародних договорів та державних законів Болонської декларації, закони України «Про вищу освіту», Національна доктрина розвитку освіти України в XXI столітті, Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки та ін.

Вища технічна школа України, яка здійснює підготовку майбутніх фахівців для інженерно-технічної галузі, також зазнає серйозних перетворень, обумовлених об'єктивними змінами в характері і змісті виробництва. Постіндустріальне суспільство висуває нові критерії до якості продукції, її економічної ефективності та соціальної цінності, і, як наслідок, принципово новими стають вимоги до професійної підготовки майбутнього інженера. Як цілі підготовки виступають не лише якісне володіння професійною діяльністю, а також здатність до її варіативності, особистісні якості, що визначають не стільки вузькопрофесійні характеристики спеціаліста, скільки рівень його культури (загальної та професійної), інтелектуальний розвиток і професійне мислення, здатність до самоосвіти. Крім того, принципово новими стали форми організації професійної діяльності. Як це охарактеризували А. Беляєв і В. Лівшиць, «організації XX століття не мають жорсткої ієрархії. Вони складаються з мобільних груп, які утворюють конгломерати тимчасового характеру. Ці структури такі, що можуть перебудовуватися в міру необхідності — подібна тенденція має

назву «адхократія» (від лат. ad hoc — для цієї мети)» [1].

Отже, сучасне виробництво вимагає від вищої школи підготовки не лише соціально і професійно компетентних, а також і мобільних фахівців.

Визнаючи актуальність професійної мобільності фахівця, даний феномен активно вивчають соціологи, економісти, психологи та педагоги.

Педагогічний аспект дослідження зосереджує увагу на формуванні професійної мобільності майбутнього фахівця. Для того, щоб цей процес був ефективним необхідно уточнити компоненти, що стануть тим підґрунтям, яке дозволить майбутньому фахівцю вільно обирати професійну траєкторію, адаптуватися до нових умов та конструювати нову ідентичність. Слід відзначити, що сьогодні вченими ще не відпрацьований єдиний підхід до структури професійної мобільності. Проте більшість дослідників виходять з того, що особистість, з одного боку, є елементом соціально-професійного простору і може розраховувати на ті потенційні можливості, які надаються їй на економіко-інституційному рівні, а з іншого — активним суб'єктом цього простору, і тоді професійна мобільність визначається сутнісними характеристиками особистості. *Мета* даної статті уточнити інтегровані характеристики особистості, на яких ґрунтується процес професійної мобільності.

Проведений аналіз теоретичних досліджень структури феномена професійної мобільності в різних аспектах (соціальному, психологічному, економічному) дав можливість переконатися в тому, що практично всі науковці одностайні щодо визнання освіти «одним з основних каналів мобільності». Професійна підготовка — освіта та одержаний кваліфікаційний рівень (бакалавр, спеціаліст, магістр, кандидат наук, доктор наук) — є основною умовою та фактором успішності протікання процесу професійної мобільності фахівця, який підвищує його стартовий професійний потенціал та конкурентоздатність. Американські со-

ціологи П. Блау, О. Дункана, Б. Барбер та ін. [2, 3], які поряд із зовнішніми детермінантами професійної мобільності визнавали вагомість особистісних компонент, вказують на впливовість особистісних досягнень, зокрема, в набутті певного рівня освіти, на інтенсивність та дистанцію соціально-професійних переміщень порівняно з іншими опосередкованими чинниками.

«Працівники з вищою освітою більш мобільні та використовують більш ефективні способи пошуку роботи, ніж працівники з нижчим рівнем освіти, які в ситуації невизначеності можуть переходити у категорію економічно неактивного населення», — стверджує економіст Д. Нестерова [4].

Такої ж точки зору дотримується Л. Абдулліна, яка розглядає професійну мобільність у контексті сучасного ринку праці. Дослідниця вважає, що основою професійної мобільності є широко профільна загальна і професійна підготовка та володіння набором «ключових компетенцій».

Важливим є зауваження окремих науковців про те, що не лише рівень освіти є основою потенційної мобільної поведінки фахівця, а й суттєво якими компетенціями він володіє [5]. Такий висновок є досить впливовим для уточнення моделі формування професійно мобільної особистості майбутнього інженера. Адже структурні зміни виробництва, використання новітніх технологій, виникнення нових професій, які характеризують сучасність, вимагають покращення фундаментальної та загальнотехнічної підготовки фахівця, яка дає змогу фахівцю скоріше адаптуватися до нових вимог. В той час, коли спеціальні знання, вміння та навички в межах вузької спеціалізації стають менш актуальними, адже вказані зміни в умовах інформаційного суспільства можуть відбуватися декілька разів за професійну кар'єру фахівця. Так, С. Капліна, вивчаючи формування професійної мобільності майбутнього інженера, вважає, що процес

професійної мобільності ґрунтується на професійній культурі (ключові компетенції і кваліфікації) та професійній компетентності (високий рівень інтелекту, креативні здібності, професіоналізм) [6]. Л. Меркулова, виходячи з основних професійних функцій та вимог до інженера, виокремлює дві групи компетенцій, які забезпечують професійну мобільність фахівця: інваріантні (базові), необхідні будь-якому фахівцю, та спеціальні, до яких дослідниця відносить емоційно-вольові, комунікативні, інтелектуальні та етичні властивості особистості. Малигіна, досліджуючи проблему професійної мобільності студентів технічних ВНЗ, розробила орієнтовну основу професійної мобільності (ООПМ), яка є системою компетенцій, на яку спирається особистість при вирішенні професійних завдань, при набутті нових професійних «досягнень», а також при вирішенні соціальних завдань (зміна місця роботи, переміщення по соціальних сходах та ін.). Серед них: здатність володіти культурою мислення, здатність до узагальнення, аналізу, постановки мети і вибору шляхів досягнення; здатність аргументувати і відстоювати свою позицію; здатність до роботи в колективі; здатність прагнути до саморозвитку та підвищення своєї кваліфікації; здатність усвідомлювати соціальну значущість своєї майбутньої професії, володіти високою мотивацією до виконання професійної діяльності, здатність адаптуватися до змін та ін. [11].

Справедливість висновку про те, що набуття знань, умінь і навичок повинні доповнюватися готовністю і здатністю: творчо їх використовувати, узагальнювати, постійно самовдосконалюватися, набувати нових знань, виходити за межі обраної професійної діяльності і навіть, за необхідності, змінювати її — підтримується роботодавцями, які формулюють вимоги до сучасних працівників не в форматі «знань, умінь та навичок», а в «способах діяльності». У зв'язку з цим відбувається переорієнтація оцінки результатів освітньої діяльності студентів з понять «знань,

умінь та навичок» на поняття «компетенція/компетентність». Виходячи з цього в «Проекті національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки» перед системою вищої освіти поставлено завдання «...розроблення стандартів вищої освіти нового покоління, зорієнтованих на компетентнісний підхід в освіті, узгоджених з новою структурою освітньо-кваліфікаційних (освітньо-наукових) рівнів вищої освіти».

Проте, на думку дослідників, не кожен кваліфікований фахівець готовий та здатний до мобільності в соціально-професійному просторі, тому значна роль відводиться особистісним якостям, що утворюють її мобілізаційну основу.

Крім рівня освіти та компетентності, професійна мобільність пов'язується науковцями з особистісними якостями людини, її ціннісними орієнтаціями, професійною метою, установками, мотивами. Саме ці компоненти, на думку науковців, визначають вибірковість і спрямованість процесу переміщень особистості в соціально-професійному просторі.

До особистісних характеристик прояву професійної мобільності вчені найчастіше відносять соціальну активність особистості, яка визначається реалізованою готовністю брати участь в різних загальнодержавних заходах, проектах різної змістової спрямованості, дійовою зацікавленістю різними сферами соціальної та професійної активності, відповідальністю, наполегливістю, сміливістю, схильністю до ризику, самостійності (Л. Амірова, Л. Горюнова, Ю. Дворецька, Б. Ігошев та ін.).

Важливою особистісною характеристикою професійної мобільності, її психологічною основою ряд вчених (Р. Меркулова, С. Савицький та ін.) називають адаптивність до різних суспільних ситуацій, функціонально різних видів діяльності, що виражається в готовності до співпраці, емпатії, дипломатичності, ввічливості, вимогливості, витримці, самовладання, гнучкості поведінки.

Креативність, що виражається у на-лаштованості на творче ставлення до будь-якої справи, творчому підході до будь-якої ситуації, прагненні до успіху, стресостійкості, ініціативності, здатності до саморозвитку та самоосвіти, також найчастіше відноситься вченими до особистісних характеристик, які забезпечують процес професійної мобільності.

Уявлення про структуру професійної мобільності дозволяють розширити дослідження в галузі економічних наук, які підтверджують впливовість на мобільність демографічних характеристик (стать, вік, фізичні дані).

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що узагальнено характеристики професійно мобільної особистості можна поділити на освітньо-кваліфікаційні та особистісні. В основному з таким підходом можна погодитися. Проте залишається ціла низка невирішених принципових питань щодо виокремлення універсальних (базових) характеристик, важливих для представників будь-якої професійної галузі, а також компонентів, які мають утворити потенційну основу мобільності фахівця в конкретній соціально-професійній сфері.

Ми вважаємо, що основою об'єктивних внутрішніх детермінант в структурі професійної мобільності, яка б задовольняла означеним вимогам, а також компонентів суб'єктивної підсистеми, має стати модель спеціаліста.

У сучасній психолого-педагогічній науці моделюванню надається значна увага. Дослідниками відповідно до відпрацьованого підходу пропонуються різні варіанти моделей спеціаліста [7–10]. Автор класичного підходу Н. Тализіна вважає, що модель спеціаліста відбиває мету освіти і тому її структура є система типових задач або адекватних їм умінь (видів діяльності). Автор психологічної концепції професіоналізму А. Маркова зазначає, що модель особистості фахівця — це опис сукупності його якостей, які забезпечують успішне виконання за-

вдань, що виникають у виробничій сфері, а також самонавчання й саморозвиток у працівника [9]. Український науковець Л. Колодійчук пропонує структуру моделі фахівця, у якій виділяє: 1) загальні вимоги, зумовлені особливостями часу; 2) склад конкретних професійних рівнів знань, умінь та навичок; 3) сфери та напрями трудової діяльності; 4) основні напрями творчої діяльності фахівця; 5) емоційно-вольова характеристика [10].

 тже, для відпрацювання моделі професійно мобільного майбутнього інженера, перш за все, було проведено опитування студентів та роботодавців. Для з'ясування розуміння ними характеристик професійної мобільності інженера було розроблено анкету. В опитуванні взяли участь 240 студентів Харківського національного університету будівництва та архітектури (ХНУБА) та представники адміністрації підприємств ГП «Укрзалізничпроект», ОАО «Харківметропроект», КП «Харківводоканал», ОАО «Свроцемент — Україна», ПП «Зева» та інших організацій. Всього було задіяно керівників більше 40 організацій, більшість з яких є філіалами кафедр та їх працівники добре знайомі з студентами ХНУБА.

Інтерпретуючи отримані відповіді, показали, що професійна мобільність фахівця, на думку студентів, визначається наявністю професійної підготовки (40 %), комунікативністю (31 %), цілеспрямованістю (29 %), загальною культурою поведінки (18 %), творчим підходом (16 %), прагненням до самовдосконалення (16 %), здатністю до навчання (13 %), знанням іноземної мови (4 %). 25 % студентів вважають, що молодий фахівець не має відповідного рівня попиту на ринку праці, оскільки не має досвіду роботи, незважаючи на те, що будівельна галузь розвивається, і тому випускник повинен працювати на посадах, не пов'язаних з отриманою спеціальністю.

На думку роботодавців, професійна мобільність випускника технічного вузу повинна ґрунтуватися не тільки на про-

фесійних якостях, але і на особистісних. Про це свідчать представлені відповіді роботодавців, у яких вони чітко розмежували професійно важливі і особистісні якості професійно мобільного інженера. Більш того, особистісні якості роботодавці визначили на перші позиції. Особистісні якості, якими повинен володіти інженер, щоб ефективно здійснювати процес професійної мобільності: високий рівень особистісної та професійної культури, прагнення до самопізнання, здатність до самоосвіти, комунікабельність, ініціативність, вміння самостійно приймати рішення. Професійно важливими особистісними якостями, які забезпечують професійну мобільність поряд з кваліфікаційними вимогами до обраної спеціальності, роботодавцями було названо: володіння знаннями у суміжних до основної освіти галузях, впевнене володіння розрахунковими спеціальними прикладними програмами, вміння працювати з нормативною документацією і довідковою літературою, знання технічної англійської мови.

Узагальнюючи теоретичний аналіз та емпіричні дані, ми зробили висновок, що модель професійно мобільного фахівця повинна бути універсальною та використовуватися для будь-якої соціально-професійної сфери функціонування. Вона має складатися з трьох підструктур: базової, професійно-кваліфікаційної, особистісної.

Базова підструктура — це сукупність двох блоків компонентів, які не є професійно обумовленими та складають загальнонаукову та загальнокультурну основу повноцінної реалізації фахівця.

Процес професійної мобільності передбачає усунення дисбалансу між об'єктивними вимогами виробництва і суб'єктивною позицією особистості, тому фахівець повинен вміти аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати, генерувати ідеї, набувати нових знань. Такі вміння характеризують рівень інтелектуального розвитку особистості, який відіграє вирішальну роль практично у всіх видах діяльності фахівця. Крім рівня інтелектуального

розвитку, досить важливою є широта світогляду особистості, який не повинен обмежуватися лише сферою професійних інтересів, а має також включати знання у різноманітних культурних областях, в яких проходить його життєдіяльність, а також цінності і традиції національної культури.

Професійно-кваліфікаційна підструктура — це сукупність компонентів, які забезпечують підготовленість фахівця, визначають його здатність методично організовано і самостійно розв'язувати задачі і проблеми, а також оцінювати результати своєї діяльності. Професійно-кваліфікаційну структуру ми пропонуємо поділити на загально-професійний блок у відповідності до видів діяльності, і профільно-професійний.

Компоненти загально-професійного блоку окреслюють коло здатностей особистості до теоретичного, методологічного використання теоретичних основ їх професійної діяльності, а профільно-професійного — відбивають професійний профіль випускника, ідентифікують його професійну діяльність в конкретній предметній галузі на відповідному кваліфікаційному рівні. Враховуючи те, що сучасна система вищої освіти в Україні є багаторівневою та передбачає підготовку бакалаврів, спеціалістів і магістрів, для відбиття спеціалізації магістерської освітньої програми у складі кожного з блоків необхідно виокремити професійно-спеціалізовані компоненти.

До складу професійно-кваліфікаційної підструктури ми пропонуємо також ввести блок конативних (поведінкових) компонентів, які забезпечують функціональну підготовленість до професійної мобільності.

Підструктура індивідуальних характеристик — це сукупність блоку компонентів, які характеризують професійну спрямованість, а також блоків об'єктивних характеристик фахівця: демографічні (стать, вік, соціальне походження), професійно-кваліфікаційні дані (рівень освіти) та суб'єктивних харак-

теристик як сукупності особистісних та професійно-вагомих психофізіологічних якостей.

Запропонована структура характеристик професійної мобільності майбутнього інженера має певні переваги порівняно з вже існуючими моделями, тому що вона є:

- універсальною для фахівця будь-якої галузі професійної діяльності;
- основою для розробки моделі професійно-мобільного фахівця як однієї з кінцевих цілей освітнього процесу;
- основою для розробки ефективно-функціонуючої навчально-методичної системи формування професійно-мобільного фахівця.

Література

1. *Беляев, А., Лившиц, В.* Educational gar: технологическое образование на пороге XXI века. — Томск: STT, 2003. С. 21.
2. *Блау, П.* Различные точки зрения на социальную структуру и их общий знаменатель // Американская социологическая мысль. — М., 1994.
3. *Барбер, Б.* Структура социальной стратификации и тенденции социальной мобильности // Американская социология: перспективы, проблемы, методы. — М. : Прогресс, 1972.
4. *Нестерова, Д., Сабирьянова, К.* Инвестиции в человеческий капитал в переходный период в России // Научный доклад. — 1998. — № 99/04.
5. *Мальцева, И.* Трудовая мобильность и стабильность: насколько высока отдача от специфического человеческого капитала в России // Экономический журнал ВШЭ. — 1990. — №2.
6. *Каплина, С.Е.* Концептуальные и технологические основы формирования профессиональной мобильности будущих инженеров в процессе изучения гуманитарных дисциплин : дис... д-ра пед. наук: 13.00.04. — Світлана Євгенівна Капліна. — Чебоксары, 2008. — 427с.
7. *Талызина, Н. Ф.* Пути разработки профиля специалиста. — Саратов : Изд-во СГУ, 1987. — 176 с.,
8. *Шадриков, В.Д.* Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход // Высшее образование сегодня. — 2004. — №8.
9. *Маркова, А.К.* Психология профессионализма. — М. : Знание, 1996.
10. *Колодійчук, Л. С.* Професійна підготовка молодших спеціалістів-електриків в агротехнічному коледжі : дис. ... канд. пед. наук. — Тернопіль, 2000. — 232 с.
11. *Малыгина, О. А.* Формирование основ профессиональной мобильности в процессе обучения высшей математике. — М. : URSS, 2009. — 366 с.

12.12.2011